

Χαρακτηριστικά

Γύρω στα 1600 π.Χ. μια βαθιά μεταβολή διαγράφεται στην ιστορία του Ελλαδικού πολιτισμού. Μια αλλαγή γρήγορη που μετέβαλε τη φυσική εξέλιξη των πραγμάτων. Τον μεσοελλαδικό κόσμο, κλειστό στον εαυτό του, τον διαδέχθηκε ο λαμπρός Μυκηναϊκός πολιτισμός που ξανοίχτηκε σ' Ανατολή και Δύση και άγγιξε περιοχές στις οποίες δεν έφτασε ποτέ ο μινωικός.

Στο τέλος της ΜΕ περιόδου ορισμένα αρχιτεκτονικά και οικιστικά στοιχεία - όπως η εμφάνιση μιας πιο σύνθετης κατοικίας, ενός πρώιμου πολεοδομικού σχεδιασμού καθώς και οχυρώσεων, ιδιαίτερα στην Περίστεριά - υποδηλώνουν ότι είχε ήδη αρχίσει η διεργασία που οδηγεί σε μια νέα πολιτιστική φάση. Εξάλλου και από ορισμένα ταφικά ευρήματα διαφαίνονται οι νέες κατευθύνσεις. Παρ' όλα αυτά η εξέλιξη στον καλλιτεχνικό τομέα εμφανίστηκε απότομα και υπήρξε στη συνέχεια ραγδαία. Όπως καθαρά δείχνουν τα πράγματα, είναι η μινωική επίδραση που έκανε την Ελλάδα ν' αλλάξει πορεία.

Οι Έλληνες γνώρισαν τη μινωική Κρήτη γύρω στα 1700-1600 π.Χ. με διάφορες διπλωματικές και εμπορικές επαφές, ίσως και στρατιωτικές επιχειρήσεις, και γρήγορα δέχτηκαν τον πολιτισμό της. Κρήτες καλλιτέχνες ήρθαν στην Ελλάδα για να διδάξουν τα μυστικά της τέχνης τους στους Μυκηναίους και η τέχνη της ηπειρωτικής Ελλάδας μεταβάλλεται τόσο πολύ, ώστε ο Evans ότι οι Κρήτες είχαν καταλάβει την Ελλάδα.

Οι Μυκηναίοι έδειξαν από την αρχή ότι ήταν ένας λαός που είχε αυτά που θεωρούνται κατεξοχήν "ελληνικά" χαρακτηριστικά: ήταν πρόθυμοι να μάθουν και ικανοί να αναπτύξουν καινούργιες ιδέες. Βρέθηκαν στη σφαίρα επιρροής της Κρήτης, γνώρισαν έναν λαμπρό πολιτισμό και τον υιοθέτησαν. Θα ήταν σφάλμα να θεωρηθεί ότι ο Μυκηναϊκός πολιτισμός είναι ο ίδιος ο Μινωικός μεταφυτεμένος στην Ελλάδα, γιατί οι Μυκηναίοι δεν απέβαλαν τα δικά τους βιώματα, και η τέχνη τους έχει τη σφραγίδα της απώτερης καταγωγής τους.

Η μινωική τέχνη είναι φυσιοκρατική. Οι καλλιτέχνες αντλούν την έμπνευσή τους από τη φύση, και αποδίδουν τα διάφορα θέματα σύμφωνα μ' αυτήν. Ο μινωικός νατουραλισμός εκφράζεται με την ελευθερία στο χειρισμό του χώρου στη σύνθεση, με τη δυναμική κίνηση και συστροφή των μορφών, την ποικιλία στις ιδέες και την πλούσια φαντασία που αγγίζει καμιά τα όρια της υπερβολής. Οι Μινωίτες αντιμετωπίζουν τον διακοσμητικό χώρο σαν μια

ενιαία επιφάνεια και συνθέτουν εικόνες αρμονικές και ολοκληρωμένες, απ' όπου εκπέμπεται μια συγκεκριμένη ατμόσφαιρα. Με ιμπρεσιονιστικό τρόπο - αδιαφορώντας συχνά για ανατομικές λεπτομέρειες - και επιμελημένο πλάσιμο, δημιουργούν σιλουέτες ζωντανές και ρευστές που προκαλούν άμεσες εντυπώσεις. Οι μορφές αυτές χαρακτηρίζονται από κινητικότητα ακόμη και όταν είναι ακίνητες, γιατί όλα τα στοιχεία που αποτελούν τη σύνθεση διέπονται από έναν αδιόρατο νόμο κίνησης και αντικίνησης. Η λεπτή μέση στην ανθρώπινη μορφή λειτουργεί σαν άξονας γύρω από τον οποίο κινείται το σώμα.

Διαφορετικό πνεύμα διαπνέει τα μυκηναϊκά έργα, γιατί η πλούσια μινωική έμπνευση ερμηνεύεται από τους Μυκηναίους σύμφωνα με τη δική τους ιδιοσυγκρασία και αποδίδεται με λιτότερα εκφραστικά μέσα. Ο μυκηναίος καλλιτέχνης εκφράζει τις προθέσεις και τις ιδέες του με τρόπο απλό και ξεκάθαρο, δίνοντας συγχρόνως στα δημιουργήματά του μια διάσταση επιβλητική, όπου συχνά μαζί με τη λιτότητα επικρατεί και η τάση για το αρρενωπό και αγωνιστικό στοιχείο.

Στη μυκηναϊκή τέχνη οι αρχές της ευρυθμίας και της συμμετρίας βρήκαν μεγαλύτερη απήχηση από την καθαρή φυσιοκρατία και οι εικονιστικές συνθέσεις τείνουν προς τη γεωμετρικότητα και βαθμιαία τυποποιούνται, κυρίως προς το τέλος της εποχής. Αυτή ακριβώς η τάση προς τη συμμετρία και την τυποποίηση διαφοροποιεί βασικά τη μυκηναϊκή τέχνη από την πολύ εκλεπτυσμένη μινωική

Ο τομέας στον οποίο εκφράσθηκαν με ιδιαίτερη πρωτοτυπία οι Μυκηναίοι, αποκαλύπτοντας τις δημιουργικές τους ικανότητες, είναι η αρχιτεκτονική: τόσο η ανακτορική όσο και η ταφική παρουσιάζουν εντελώς καινούργια στοιχεία στα οποία εμφανίζεται το μυκηναϊκό πνεύμα. Η αρχιτεκτονική υπακούει σε νέες τάσεις και σ' αυτήν διακρίνουμε μία από τις πρώτες εκδηλώσεις του "ελληνικού" χαρακτήρα. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ η αρχιτεκτονική προέρχεται από μία εξέλιξη εγχώριων παραδόσεων και αντιλήψεων, οι διακοσμητικές τέχνες, όπως η σφραγιδογλυφία, η μεταλλοτεχνία, η τοιχογραφία είναι πιο κοντά στον μινωικό κόσμο. Και είναι φυσικό γιατί για τις τέχνες αυτές οι Μυκηναίοι διδάχθηκαν από τους Μινωίτες την τεχνική και παρέλαβαν συγχρόνως και πολλά διακοσμητικά θέματα, τα οποία όμως προσάρμοσαν στη δική τους καλλιτεχνική αντίληψη.

Σε διάφορες καλλιτεχνικές εκφράσεις παρατηρούμε τη συνύπαρξη των δύο διαφορετικών παραδόσεων, της μινωικής και της μυκηναϊκής. Στο ίδιο το ανάκτορο τα δύο στοιχεία γειτονεύουν: ενώ η αρχιτεκτονική είναι νέα δημιουργία, η διακόσμηση των αιθουσών με τα ζωγραφιστά δάπεδα και τις τοιχογραφίες ανάγεται στη μινωική παράδοση. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στις επιτύμβιες στήλες: τα διακοσμητικά τους θέματα παρουσιάζουν πολλά ανάμεικτα στοιχεία, όπως σπειροειδή κοσμήματα που θυμίζουν τα

μινωικά και συγχρόνως αδέξιες παραστάσεις που προδίδουν εγχώρια καταγωγή και τεχνοτροπία.

Υπάρχουν κι άλλα καινούργια στοιχεία στην τέχνη και την κοινωνία του Αιγαίου κατά τη Μυκηναϊκή εποχή, που δεν έχουν προηγούμενο στη μινωική Κρήτη, κι αυτά είναι η μινυακή κεραμική, τα πολεμικά ήθη έθιμα με την παράλληλη απεικόνισή τους στις εικαστικές τέχνες, η ανάπτυξη της πολεμικής τέχνης και της τέχνης των όπλων, καθώς και η χρήση του ήλεκτρου, νέου πολύτιμου υλικού που έρχεται από τον Βορρά.

Οι δύο πολιτισμοί του Αιγαίου, ο Μινωικός και ο Μυκηναϊκός, συμβαδίζουν για ενάμιση αιώνα περίπου, από το 1600 έως το 1450 π.Χ., κατά τη διάρκεια του οποίου Κρήτες και Μυκηναίοι έχουν έναν ειρηνικό συναγωνισμό. Οι Μυκηναίοι, αν και έχουν εξελιχθεί πολύ, δεν φαίνεται να είχαν αναπτύξει ακόμη επεκτατικές τάσεις. Η ζωή συνεχίζεται αδιατάρακτη στην Κρήτη και μάλιστα μεταξύ 1600 και 1500 π.Χ. τοποθετείται η χρυσή εποχή του μινωικού κόσμου. Η ειρηνική συνύπαρξη Κρητών και Μυκηναίων υποδηλώνει ότι οι Κρήτες, αν και δεν θεωρούνται Ινδοευρωπαίοι, ίσως ανήκαν σε μια φυλή με συγγενικά στοιχεία.

Οι Κρήτες, εκτός από το ότι βοήθησαν τους Μυκηναίους να εξελιχθούν καλλιτεχνικά, τους οδήγησαν και στους μεγάλους εμπορικούς δρόμους και στα σημαντικά λιμάνια της Ανατολής. Στην οργάνωση του εμπορίου και στο σύστημα της ανακτορικής διοίκησης οι Μυκηναίοι ακολούθησαν το μινωικό παράδειγμα. Αλλά και στην καθημερινή ζωή ασπάσθηκαν, ως ένα τουλάχιστον σημείο, τον μινωικό τρόπο ζωής και υιοθέτησαν τη μινωική ενδυμασία, 5η γραφή αλλά και πολλά στοιχεία της θρησκείας. Ο πολιτισμός τους ωρίμασε στην τριβή με έναν πολιτισμό πιο προηγμένο, και όταν έφθασε η κατάλληλη στιγμή, γύρω στα 1450 π.Χ., οι Μυκηναίοι ήταν έτοιμοι να αντικαταστήσουν τους Μινωίτες στην κυριαρχία του Αιγαίου, όταν η Κρήτη, πιεσμένη από τις νέες φυσικές και ιστορικές συνθήκες, αναγκάστηκε να παραιτηθεί από την πρώτη θέση.

Μετά από δύο αιώνες έντονης μινωικής επίδρασης, ο Μυκηναϊκός πολιτισμός επικράτησε και επέβαλε στο Αιγαίο την πολιτική και πολιτιστική του έκφραση. Μια χαρακτηριστική ενότητα και ομοιομορφία στην καλλιτεχνική δημιουργία εξαπλώθηκε στον αιγαιακό χώρο. Την έκταση και συγχρόνως τα όρια του μυκηναϊκού κόσμου μαρτυρεί η χρήση των θολωτών τάφων και η διάδοση συγκεκριμένων τύπων κεραμικής.

Οι φάσεις ανάπτυξης του μυκηναϊκού πολιτισμού αφορούν κατ' αρχήν την Πελοπόννησο, την Κεντρική Ελλάδα (Φωκίδα, Βοιωτία και Αττική), την Αιτωλοακαρνανία, τη Θεσσαλία και την

Εύβοια.

Στην ηπειρωτική Ελλάδα τίποτε δεν φαίνεται να αντιστοιχεί με το κύμα καταστροφών, που γύρω στα μέσα του 15ου αιώνα, ερειπώνει τα σημαντικότερα κρητικά κέντρα, εκτός από την Κνωσό.

Κατά κάποιο τρόπο η ΥΕ ΙΙΙ Α1 φάση, που καλύπτει περίπου το πρώτο τέταρτο του 14ου αιώνα, αποτελεί μια μεταβατική περίοδο ανάμεσα στο στάδιο της διαμόρφωσης και σ' αυτό της εγκαθίδρυσης ενός πραγματικού ανακτορικού μυκηναϊκού πολιτισμού. Αυτή η μεταβατική περίοδος ωστόσο, παρουσιάζεται αρκετά διαφορετική σε κάθε περιοχή. Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της μυκηναϊκής Ελλάδας στην περίοδο ακμής αρχίζουν τώρα να διαγράφονται: ένας μεγαλύτερος και "πλουσιότερος" πληθυσμός, μια παραγωγικότερη γεωργία, προσανατολισμένη κυρίως στα δημητριακά, τις ελιές και την εκτροφή προβάτων, μια οικονομική οργάνωση βασισμένη στην αποθήκευση, την αναδιανομή και πιθανόν την εξαγωγή πλεονασμάτων, μια κοινωνία συγκεντρωτική και ιεραρχημένη με πολλές δραστηριότητες εξαρτημένες από το ανάκτορο, τέλος μια άνευ προηγουμένου πρόοδος στον τομέα των εξωτερικών σχέσεων.

Οι σχέσεις με τις Κυκλάδες

Μεταξύ του 1450 και του 1350 περίπου, οι σχέσεις ηπειρωτικής Ελλάδας και Κυκλάδων περνούν από τρεις φάσεις. Στη διάρκεια της πρώτης φάσης, που αντιστοιχεί χονδρικά με την ΥΕ ΙΙΙ Α-Β1 περίοδο, η ηπειρωτική Ελλάδα ασκεί την επιρροή της σε μερικούς μόνον οικισμούς, τη Δήλο, την Αγία Ειρήνη, τη Φυλακωπή και ίσως τη Γκρόττα της Νάξου. Θεωρείται ότι στη Φυλακωπή το μεγάλο κτήριο της φάσης ΙΙΙ 3 αποδεικνύει αναμφισβήτητα τον άμεσο έλεγχο των Μυκηναίων στις Κυκλάδες.

Κατά τη διάρκεια της δεύτερης φάσης, επικρατούν οι άμεσες επαφές μεταξύ ηπειρωτικής Ελλάδας και Κυκλάδων. Οι ελλαδικές εισαγωγές σταματούν εντελώς μετά την ΥΕ ΙΙΙ Β1 φάση σε οικισμούς όπως η Αγία Ειρήνη και η Φυλακωπή. Αρχίζει μια περίοδος ανακατατάξεων: επιδιορθώνεται η οχύρωση της Φυλακωπής, οι δε ακροπόλεις του Αγίου Ανδρέα της Σίφνου και των Κουκουναριών της Πάρου μετατρέπονται σε αμυντικές θέσεις. Δεν υπάρχουν όμως στις Κυκλάδες ενδείξεις μαζικών καταστροφών ανάλογων σε αυτές που σηματοδοτούν το τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Β φάσης στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Κατά την τρίτη φάση, οι κυκλαδικές κοινότητες φαίνονται κατ' αρχήν να γνωρίζουν μια περίοδο σχετικής ευημερίας και αναπτύσσουν στενότερες σχέσεις με το εξωτερικό.

Το τέλος των ανακτόρων

Στο τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Β1 φάσης, μια συνοικία της κάτω πόλης των Μυκηνών καταστρέφεται: μια μεγάλη πυρκαγιά καταστρέφει ολοσχερώς την **Οικία του Λαδέμπορου**, την **Οικία των Ασπίδων**

, την

Οικία των Σφιγγών

και τη

Δυτική Οικία

. Την ίδια εποχή μάλλον καταστρέφεται το μεγάλο κτήριο στις Ζυγουριές. Η καταστροφή

της Πύλου, που χρονολογείται συνήθως στο τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Β φάσης, προηγείται ίσως των πρώτων καταστροφών των Μυκηνών.

Η πρόωρη καταστροφή της Πύλου αποδίδεται στην απουσία οχειρωματικού περιβόλου.

Αυτός είναι ίσως ο λόγος για τον οποίο κατά την ΥΕ ΙΙΙ Β2 φάση παρατηρείται μια γενική ενίσχυση των αμυντικών έργων.

Γύρω στα τέλη της ΥΕ ΙΙ Β2 φάσης όλα σχεδόν τα μεγάλα κέντρα καταστρέφονται μερικώς ή ολοσχερώς. Οι νέες αυτές καταστροφές, που συνοδεύονται συχνά από πυρκαγιές, επικεντρώνονται στα ανακτορικά κέντρα και θέσεις ανάλογης σημασίας. Στη συνέχεια πολλοί οικισμοί εγκαταλείπονται.

Θεσμοί

Αναρωτάται κανείς αν ο όρος **wa-na-ka** δηλώνει έναν κοινό βασιλιά ή ένα θεϊκό ηγέτη ή ακόμα έναν απλό τοπικό άρχοντα. Ο όρος - και τα παράγωγά του - που, μόλις αποκρυπτογραφήθηκε, ταυτίστηκε με τον ομηρικό

ά

νακτα

, εμφανίζεται σε τέσσερα αγγεία και σε 40 πινακίδες.

Σε πολλά κείμενα, ο **wa-na-ka** μπορεί να ερμηνευτεί ως μονάρχης. Διαθέτει μια εξουσία, η οποία εκδηλώνεται με το διορισμό και τη μετάθεση των αξιωματούχων. Ήταν κατά πάσα πιθανότητα, ο μοναδικός ηγεμόνας του ανακτόρου και του κράτους, διότι συνήθως δεν αναφέρεται το όνομά του. Η εξουσία του συνοδεύεται από υλικής φύσεως πλεονεκτήματα:

ο **wa-na-qa** έχει στην κατοχή του εκτάσεις γης (**te-me-no**) και τεχνίτες που δουλεύουν στην υπηρεσία του και στα κτήματά του. Οι γραφείς διακρίνουν σαφώς και επανειλημμένως αυτό που είναι

wa-na-ka-te-ro

(βασιλικό, δηλαδή που ανήκει στο βασιλιά ή προορίζεται για το βασιλιά) από αυτό που δεν του ανήκει. Η κληρονομική διαδοχή του αξιώματος, η φύση και τα σύμβολα της εξουσίας, καθώς και η πραγματική έκταση των κτημάτων του

wa-na-qa

παραμένουν εκκρεμή ζητήματα.

Ο όρος **ra-wa-ke-ta** και το παράγωγό επίθετο **ra-wa-ke-si-jo** απαντούν σε πινακίδες της Κνωσού και της Πύλου. Επειδή ο όρος δεν συνοδεύεται από ανθρωπωνύμιο, μπορεί κανείς να υποθέσει ότι ο τίτλος και μόνο ήταν αρκετός για να δηλώνει το πρόσωπο και ότι υπήρχε ένας μόνος

ra-wa-ke-ta σε

κάθε κράτος.

Σε πινακίδα της Πύλου, ο **ra-wa-qe-ta** μνημονεύεται αμέσως μετά τον **wa-na-ka**. Είναι τα δύο μόνα πρόσωπα που διαθέτουν ένα

te-me-no

στη

sa-ra-pe-da

, που είναι ίσως μια τοποθεσία της επικράτειας. Ο

ra-wa-ke-ta

ήταν, επομένως, το δεύτερο πρόσωπο στην ιεραρχία του κράτους. Παλαιότερα υπέθεταν ότι ασκούσε τη στρατιωτική εξουσία, αλλά η υπόθεση αυτή στηρίζεται αποκλειστικά στην ετυμολογία (

λαFός + άγω

) κα στην έννοια της λέξης

λαός

ως "πλήθος πολεμιστών" στα ομηρικά έπη. Το μόνο που δηλώνουν τα κείμενα είναι ότι το πρόσωπο αυτό απολάμβανε ορισμένα προνόμια από κοινού με τον

wa-na-ka

, διέθετε δηλαδή εκτάσεις γης και πολλούς υποτελείς, χωρίς όμως να διευκρινίζονται ποτέ οι θρησκευτικές ή στρατιωτικές του αρμοδιότητες.

Ο συσχετισμός του μυκηναϊκού όρου **qa-si-re-u** με το ελληνικό **βασιλεύς** δημιούργησε πολλές δυσκολίες όταν έγινε προσπάθεια να εξισώσουν με κάθε τρόπο τα αξιώματα που υποδηλώνουν οι δύο λέξεις. Στον Όμηρο πράγματι, η λέξη

βασιλεύς

δηλώνει πάντοτε το μονάρχη ή τα μέλη του συμβουλίου. Στα μυκηναϊκά κείμενα αντίθετα η θέση των

qa-si-re-we

δεν φαίνεται να είναι πάντα η ίδια: άλλοι είναι "αρχηγοί", κυρίως ομάδων χαλκουργών, άλλοι περιφερειακοί αξιωματούχοι, άλλοι απλώς τοπικοί υπάλληλοι. Κατέχουν γη αλλά οφείλουν υποτέλεια στον

wa-na-qa

. Το όνομά τους δεν συνδέεται με τις πρωτεύουσες αλλά με περιφερειακούς οικισμούς.

Η ύπαρξη των ακολούθων **e-qe-ta** βεβαιώνεται στην Κνωσό και την Πύλο. Οι αξιωματούχοι αυτοί αναλαμβάνουν σημαντικές αποστολές, όπως τον "έλεγχο" των στρατευμάτων ή μιας ομάδας εργατριών. Τίποτε δεν αποδεικνύει όμως ότι όλοι οι αξιωματούχοι που είχαν επιφορτιστεί με συγκεκριμένο έργο προέρχονταν από την τάξη των

e-qe-ta

. Η οικονομική τους κατάσταση δεν είναι ούτε αυτή ξεκάθαρη: από τη μία λαμβάνουν από τα ανάκτορα συσσίτια, ενδύματα και στρατιωτικό εξοπλισμό. Από την άλλη, μπορούν να "κατέχουν" δούλους, εισοδήματα ανεξάρτητα από τα καθήκοντά τους και άλλα που συνδέονται με το αξίωμά τους.

Ακόμα πιο δύσκολο είναι διευκρινιστούν η οικονομική κατάσταση και το συγκεκριμένο αξίωμα των αξιωματούχων που ονομάζονται **te-re-ta**. Ετυμολογικά ο όρος παραπέμπει στην ιδέα ενός "λειτουργήματος" (

ος **τέλ**
(

η φύση του οποίου δεν έχει διευκρινιστεί. Οι

te-re-ta

μπορεί να αναλάμβαναν θρησκευτικά καθήκοντα ή να έπαιρναν γη ως αντάλλαγμα των υπηρεσιών τους.

Πολλοί άλλοι "αξιωματούχοι" μνημονεύονται στα κείμενα. Όσο όμως δύσκολο είναι να προσδιορίσει κανείς το αξίωμα αυτών των ατόμων, άλλο τόσο δύσκολο είναι να προτείνει την απόδοση ορισμένων ονομάτων χωρίς να βασίζεται αποκλειστικά στην ετυμολογία. Ο **ko-re-te**

ήταν μάλλον ο τοπικός άρχοντας κάθε χωριού ή νομού και ο

po-ro-ko-re-te

πιθανώς ο αναπληρωτής του, εφόσον και οι δύο αναφέρονται μαζί σε πινακίδες της Πύλου και της Κνωσού. Η εξουσία τους εκπορεύεται από τον

wa-na-ka

. Μαζί με άλλα πρόσωπα υποχρεώνονται να καταβάλουν συνεισφορά σε χρυσό. Οι **du-ma-te** ήταν μάλλον "οικονόμοι" ή περιφερειακοί αξιωματούχοι.

Η Θρησκεία

Από τα περιεχόμενα των πινακίδων εύκολα διακρίνουμε θεότητες γνωστές από την Ελλάδα των κλασσικών χρόνων όπως και άλλες άγνωστες οι οποίες ίσως είναι τοπικού χαρακτήρα ή προέρχονται από προελληνικές λατρείες

Σημαινούσα θέση έχει η **Πότνια (po-ti-ni-ja)**, την οποία βρίσκουμε και σε πινακίδες της Κνωσού, αλληλένδετη με την Αθηνά. Η λέξη σημαίνει "Δέσποινα", "Κυρία" και είναι καθαρά ελληνική με ινδοευρωπαϊκές ρίζες. Ποτνίαι ονομάζονταν από τους Έλληνες των κλασσικών χρόνων η Δήμητρα και η Περσεφόνη, βλέπουμε δηλαδή ότι στην Εποχή του Χαλκού συνεχιζόταν η προελληνική λατρεία της Μητέρας Γης. Η Πότνια θα πρέπει να ήταν επίσης και προστάτιδα των χαλκουργών.

Αναφέρονται επίσης ο **Δίας (di-we: Διεί)**, η **Ήρα (e-ra: 'Ηραι)** και αυτό που θα πρέπει να είναι ο μυκηναϊκός τύπος του ονόματος του

Ερμή (e-ma-a²)

. Στην Πύλο ο Ποσειδών έχει εξέχουσα θέση μεταξύ των υπόλοιπων θεοτήτων. Εκτός όμως από τον Ποσειδώνα αναφέρεται και μια θεά (**po-si-da-e-ja: Ποσιδαεία** δοτ.) θηλυκού γένους παράγωγο του Ποσειδών. Γυναίκα ομόλογη αναφέρεται και αυτή του Δία (**di-u-ja: ΔίϜια**

).

Υπάρχει επίσης αναφορά στη "θεϊκή μητέρα" (στη δοτ. **ma-te-re te-i-ja: ματρεί θεία**) όπως ίσως προσφωνείται η "Μητέρα των Θεών" Ρέα.

Μία φορά αναφέρεται η **Άρτεμις a-te-mi** όπως και ο **Άρης a-re** και ίσως ο **Ήφαιστος (a-p a-i-ti-jo: Αφαίστιος, Αφαιστίων**

).

Σίγουρα αναφέρεται ο

Διόνυσος

(

di-wo-nu-so[-jo]: ΔιϜόνυσος

).

Αναφορικά με τις θρησκευτικές εορτές δύο ονομασίες έχουν κατανοητή σημασία. Η μία (**re-ke-to-ro-te-ri-jo:**

ίσως

λεχεστρωτήριον

συνδυάζεται σε μια περίπτωση με το όνομα του Ποσειδώνα και σημαίνει "στρώσιμο του κρεβατιού" που ίσως εννοεί "ιερό γάμο" ή και κάποιο λατρευτικό συμπόσιο. Η άλλη (

to-no-e-ke-te-ri-jo: θρονοεκτήριον

; σημαίνει πιθανότατα "κατοχή θρόνου".

Σε μια κακογραμμένη πινακίδα της Πύλου για την οποία πιστεύεται ότι γράφτηκε τις τελευταίες μέρες πριν την καταστροφή του ανακτόρου, αναφέρονται προσφορές πολύ πλούσιες σε διάφορες θεότητες. Υπάρχει η υπόνοια ότι μεταξύ των προσφορών υπάρχουν και ανθρώπινα όντα. Αν αυτό είναι αληθινό και σε συνδυασμό με τον υπόλοιπο πλούτο των

προσφορών είναι μια επιπλέον επιβεβαίωση ότι η τελετή έγινε όταν επικρατούσαν στη χώρα έκτακτες καταστάσεις, γιατί η τέλεση θυσιών με ανθρώπινα θύματα είναι απίθανο να προβλεπόταν σαν τακτικό έθιμο της λατρείας.

Η κοινωνία

Μπορούμε να διακρίνουμε τα ίχνη μιας ιεραρχίας με τρεις βαθμίδες, η οποία χαρακτηρίζει τις ινδοευρωπαϊκές κοινωνίες. Ο διοικητικός και πολιτικός μηχανισμός που ανήκει στον **wa-na-ka**

αντιπροσωπεύει την πρώτη βαθμίδα. Η πολεμική αριστοκρατία μπορεί να ταυτισθεί με τη δεύτερη τάξη. Ο όρος

da-mo

δηλώνει τους χωρικούς και τους τεχνίτες που δεν είναι δούλοι και που αποτελούν την τρίτη τάξη.

Στα μυκηναϊκά κείμενα, ο όρος **da-mo** δηλώνει μια "τοπική διοικητική μονάδα αγροτικού χαρακτήρα". Ο **da-mo** κατέχει γαίες δύο

κατηγοριών, η πρώτη διατίθεται σε άτομα, ενώ στη δεύτερη απασχολούνται δούλοι, αιγοβοσκοί και χοιροτρόφοι που εκτρέφουν τα κοινοτικά κοπάδια. Με τα εισοδήματα που αποφέρει η καλλιέργεια της γης και η κτηνοτροφία στα κοινοτικά κτήματα, καθώς και με τους φόρους που καταβάλλουν οι δικαιούχοι των κτημάτων, ο

da-mo

εξασφαλίζει τη διατροφή του κοινοτικού εργατικού προσωπικού, αποκομίζει τα απαραίτητα υλικά και εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του προς το ανάκτορο και τα ιερά. Ο

da-mo

, ο οποίος διοικείται από ένα συμβούλιο καλλιεργητών, ελέγχεται ίσως από έναν αξιωματούχο διορισμένο από το ανάκτορο, το

da-mo-ko-ro

, φαίνεται όμως ότι διαθέτει μεγάλη διοικητική αυτονομία.

Σε κατώτερο επίπεδο, η παραγωγή στηρίζεται μάλλον στη δουλεία. Οι δούλοι (αρσ: **do-e-ro**, θηλ.:

do-e-ra

) αποτελούν αντικείμενο αγοραπωλησιών. Αν και οι γάμοι με δούλους δεν είναι ασυνήθιστοι, ωστόσο η κοινωνική θέση των παιδιών που γεννιούνται από αυτούς δεν είναι σαφής.

Ο πληθυσμός

Ένα μεγάλο μέρος των ανθρωπωνυμιών που περιέχονται στις πινακίδες είναι ελληνικής καταγωγής, όπως για παράδειγμα, **ka-ra-u-ko** = **Γλάυκος**, **ka-sa-to** = **Ξάνθος**,

a-re-ka-sa-da-ra = **Αλεξάνδρα** . Μερικά επίσημα

πρόσωπα αναφέρονται με το πατρώνυμό τους, για παράδειγμα

a-re-ku-tu-ru-wo e-te-wo-ke-re-we-i-jo = **Αλεκτρυών γιος του Ετεοκλέους**

. Σε άλλες περιπτώσεις, εθνικά επίθετα, που δηλώνουν ομάδες γυναικών, δείχνουν μια μακρινή γεωγραφική προέλευση - άλλες είναι

mi-ra-ti-ja = **μιλήσιες**

,άλλες

ki-ni-di-ja = κνιδίες, ra-mi-ni-ja = λήμνιες, ki-si-wi-ja = χιώτισσες.

.

Γεωργία

Τα κύρια είδη σιτηρών για διατροφή ήταν το σιτάρι (**si-to: σίτος**) και το κριθάρι.

Οι Μυκηναίοι γνώριζαν μια σειρά από ελαιώδη φυτά, από τα οποία μπορούσαν να παρασκευάσουν μαγειρικά ή βιομηχανικά λάδια: σουσάμι, λινάρι, ζαφορά, παπαρούνα. Η θέση όμως αυτών των ελαιωδών είναι δευτερεύουσα σε σχέση με αυτά του ελαιόδεντρου. Σύμφωνα με τα αρχεία της Κνωσού και της Πύλου, οι μεγαλύτερες ποσότητες λαδιού δεν φαίνεται να προορίζονται για οικιακή χρήση. Υπερισχύει η βιομηχανική χρήση. Είναι γνωστά τα ονόματα αρωματικών λαδιών, όπως το ροδέλαιο (**wo-do-we**), το λάδι με άρωμα φασκομηλιάς (**pa-ko-we**), το κυπερέλαιο ή κύπειρον (**ku-pa-ro-we**)

). Μια πινακίδα στην οποία αναφέρεται μα συνταγή αρώματος που περιέχει κορίανδρο, κύπειρο, φρούτα, κρασί, μέλι και λανολίνη, αποδεικνύει - τόσο από τις ποσότητες (6 κιλά ως 720 λίτρα) όσο και από την αναφορά ενός "παρασκευαστή αλοιφών" (**a-re-pa-zo-o**)

a-re-pa-zo-o

) - ότι υπάρχει μια "βιομηχανική" δραστηριότητα που απαιτεί εξειδικευμένους τεχνίτες.

Η βιοτεχνία

Από τις 3.000 πινακίδες της Κνωσού, 1.000 περίπου αφορούν αιγοπρόβατα, ο αριθμός των οποίων υπολογίζεται σε κάπου 100.000. Η διαχείριση των κοπαδιών δεν φαίνεται τόσο ξεκάθαρη. Στην Κνωσό και την Πύλο δηλώνονται με το όνομα του βοσκού και του τόπου βοσκής, μερικές φορές και με ένα δεύτερο ανθρωπωνύμιο, συνήθως σε γενική πτώση. Η δραστηριότητα αυτών των ατόμων, όποια ακριβώς και να είναι, παραμένει κάτω από τον αυστηρό έλεγχο των γραφείων του ανακτόρου.

Η ετήσια μέση παραγωγή μαλλιού των κοπαδιών που αναφέρονται στη σειρά D της Κνωσού υπολογίζεται σε 50 τόννους ή 5.000 τόπια περίπου.

Η εριουργία μαρτυρείται και στην Πύλο αλλά πιο αποσπασματικά.

Για την κατασκευή των υφασμάτων χρησιμοποιούσαν επίσης φυτικές ίνες, όπως το λινάρι (**ri-no**). Το ανάκτορο, ενώ έλεγχε απόλυτα την παραγωγή και την επεξεργασία του μαλλιού, προμηθευόταν το λινάρι με συνεισφορές. η συγκομιδή και η αρχή της επεξεργασίας των φυτικών ινών λάμβαναν χώρα στο τέλος του χειμώνα και στην αρχή της άνοιξης. Μπορεί κανείς να υπολογίσει την παραγωγή της "κοντινής επαρχίας" στους 50 τόννους περίπου. Τα υφάσματα βάφονταν, αλλά δεν έχουν ακόμη αναγνωριστεί οι χρωστικές ουσίες.

Ήταν σε χρήση πέντε είδη μετάλλων: χρυσός, άργυρος, μόλυβδος, χαλκός και κασσίτερος.

Τα δύο τελευταία συνήθως τα χρησιμοποιούσαν όχι αμιγή αλλά σε ένα κράμα, αυτό που λέγεται ορείχαλκος, με αναλογία κασσιτέρου λίγο παραπάνω από 10% και το υπόλοιπο χαλκό. Ο σίδηρος δεν ήταν άγνωστος, αλλά τον μεταχειρίζονταν σπάνια.